

Київська духовна академія

Сергій Головащенко

СТРУКТУРА ВИКЛАДАННЯ БІБЛІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ, ЇЇ ІДЕОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Розглянуто один із важливих методологічних та методичних аспектів становлення богословської освіти в КДА.

Бібліологічна освіта, оперта на вітчизняну традицію біблеїстичних досліджень та на доволі інтенсивну рецепцію зарубіжного (переважно західноєвропейського) досвіду у цій галузі, в останній чверті ХІХ – на початку ХХ ст. стала важливим та потужним компонентом освітнього процесу в Київській духовній академії. Причому варто відзначити не лише (прямий) генетичний світоглядний, методологічний та структурний зв'язок цього компонента з освітою богословською, яка становила центральну ланку діяльності Академії як православного церковного навчального закладу: саме вивчення, дослідження та актуальне застосування Святого Письма та святоотцівської спадщини склали базис православної богословської підготовки. Йдеться ще і про помітний вплив вивчення різних аспектів біблійної книжності на ті елементи освіти загальногуманітарної (передовсім філологічної та культурологічної), філософської, історичної, політичної, які також були реалізовані у навчальному процесі КДА, виходячи з об'єктивної потреби створення загальнокультурного підґрунтя для ефективної праці її випускників на ниві богословсько-апологетичної, місіонерської, освітньо-просвітницької, церковно-адміністративної діяльності.

У цій розвідці здійснена спроба визначити та розглянути один із аспектів становлення ідейно-філософських, методологічних та методичних засад бібліологічної освіти в КДА – так, як вони прямо чи опосередковано формулювалися найавторитетнішими представниками академічної спільноти у галузі науково-богословських досліджень з біблеїстики та викладання дисциплінарної бібліології. Буде подано та коротко проаналізовано загальні обриси структури викла-

дання бібліологічних дисциплін в КДА, як вона склалася і працювала протягом останніх двох десятиліть XIX – перших років XX ст. До того ж ми спробуємо подивитися на означений предмет через призму ідейних, методологічних та методичних настанов київської академічної професури, сформульованих щодо організації самостійної освітньої, дослідницької та богословсько-апологетичної праці студентів та випускників.

Варто зазначити, що валідність даних саме цього періоду для висвітлення заявленої у цій розвідці теми визначається, по-перше, тим, що з точки зору організації та адміністрування освітнього процесу даний період зазнав ефекту акумуляції кількох попередніх (з середини XIX ст.) методичних та адміністративних трансформацій, оприявлених в еволюції академічних статутів, зокрема 1869 та 1884 років. По-друге, саме цей відрізок освітньої історії КДА характерний аналогічним ефектом акумуляції енергії «зустрічі поколінь» київської академічної професури – тих її представників, які й у другій половині XIX, і на початку XX століть були знані як своєю активною інтелектуальною позицією у великій взаємодії російської православної та західноєвропейської біблієстики, так і долученням до справи поліпшення викладання Біблії не лише в академічних стінах, а й для широкого загалу через участь у релігійно-просвітницькій діяльності. Саме у цей період означена «зустріч поколінь»¹ забезпечила, слід думати, певну наступність та стабільність ідейних, методологічних, методичних та організаційно-структурних засад бібліологічної освіти в Академії.

Джерельною базою цієї розвідки стали публікації київської академічної професури, так чи так спрямовані на пошук засад оптимізації викладання та дослідження Біблії. Це публікації, де специфічним чином здійснювалася рефлексія над навчально-дидактичною організацією біблієстичного матеріалу, аналізувався відповідний досвід, у тому числі й власний. Ідеться про особливу категорію текстів, опублікованих в найрепрезентативнішому корпусі київської академічної думки – «Трудах КДА». Це, по-перше – звіти про стан КДА за різні роки, з яких вимальовується структура освітнього процесу в Академії та її еволюція. А по-друге, – це така досі ще належним чином не опрацьована група джерел, як відгуки та рецензії, доповідні записки та стенограми дискусій академічної професури, уміщені до протоколів засідань Ради КДА й опубліковані свого часу як у вигляді додатків до «Трудов КДА», так і окремими виданнями. У низці попередніх розвідок ми, зі свого боку, теж започаткували, а тут продовжуємо введення до наукового обігу цих змістовних і з ідейно-теоретичної, і з методичної точки зору текстів як повноцінних дослідницьких джерел.

¹ Тут візьмемо до уваги сталу традицію наступності ідейно-методологічної та за лінією учительства-учнівства тих представників «старшого» (С. Сольський, Я. Олесницький, А. Царевський) та (умовно) «молодшого» (Ф. Покровський, Д. Богдашевський, В. Рибінський, О. Глаголев) поколінь київської академічної професури, які систематично впродовж кількох десятиліть співпрацювали у викладанні бібліологічних дисциплін у КДА і фактично вибудували структуру такого викладання протягом заявленого тут періоду.

З перспективи визначення найзагальнішого духовно-інтелектуального контексту, в якому актуалізувалася біблійно-освітня проблематика в православної духовній школі, зокрема в КДА, варто пам'ятати, що досліджуваний тут історичний відрізок відносно нашого предмета став свого роду «осьовим часом», коли більш як на століття уперед закладалася проблематика біблеїстики, формулювалися основні питання цієї науки, визначалися, виокремлювалися та конкурували між собою різні теоретичні позиції, відповідні школи й течії.

Київське (як і ширше – всеросійське) духовно-академічне середовище, що у другій половині XIX – на початку XX ст. розвивалося на тлі взаємодії зовнішніх та внутрішніх тенденцій, переживало складну духовно-інтелектуальну еволюцію. Для православної біблеїстики це були перші спроби зіставити вірність власній догматичній та культурній традиції з необхідністю входження до ширшого, європейського та світового, духовно-інтелектуального простору, наслідком чого мала стати інституалізація структурованої та повнофункціональної галузі досліджень, здатної розвиватися як у богословсько-апологетичному, так і в науково-критичному аспектах. А це, у свою чергу, мало надати додаткового імпульсу розвитку бібліологічної освіти як з боку методології осмислення та висвітлення її предмета, так і з боку методи викладання.

Зокрема важливим було питання про можливість конститування православної біблієзнавчої науки і як систематизованої галузі знання, і як системи навчальних дисциплін. А тут найсуттєвішим було те, що проблема викладання знань про Біблію тісно пов'язувалася із церковно-дидактичними завданнями духовно-академічного богослов'я. І традиційний дисциплінарний розподіл у біблеїстиці, і контроверза її методологій, занурена у взаємодію конфесійних традицій, об'єктивно мали узгоджуватися зі специфікою цілей та завдань православної духовної академії як офіційного навчального та богословського закладу.

Тому саме домінування апологетичних та морально-дидактичних завдань та відповідних світоглядних, методологічних та методичних вимог, зумовлене специфікою праці у вищому церковному закладі, визначило особливості теоретичних зацікавлень та концептуальних акцентів не лише у науково-богословській та публіцистичній, а й у викладацькій діяльності представників київської академічної професури. З суб'єктивної ж точки зору найвизначніші професори КДА і в своїй світоглядній, і в інтелектуальній позиції опинялися у ситуації суперечливої взаємодії якостей критично настановлених дослідників, з одного боку, та апологетично заангажованих церковно-державних чиновників – з другого.

Подамо короткий обрис цієї предметно-дисциплінарної структури процесу викладання знань про Біблію та її вивчення вже як сталої, що склалася на кінець XIX – початок XX ст. на підґрунті і за рахунок згаданого ефекту акумулювання потенціалу навчально-організаційних трансформацій, складання потужної джерельно-бібліо-

течної та методичної бази й найголовніше — завдяки нелінійному ефекту помноження об'єднаних зусиль представників кількох поколінь викладачів Академії. Спільність долі цих людей (Академія як *alma mater*, згодом життєве покликання до дослідницької та викладацької праці), ідейна спадкоємність та наступність зв'язків учительства-учнівства, спільний досвід освоєння вітчизняної та світової біблеїстичної спадщини забезпечили саме у цей час певну сталість та завершеність структури навчального процесу з біблійології, критеріїв організації та оцінки його результатів.

Структура викладацької діяльності у галузі біблійології цілком визначалася статусом КДА як навчального закладу офіційної, державної церкви та пов'язаним із цим статусом домінуванням богословсько-апологетичних завдань та настанов. Професійна реалізація викладачів КДА як богословів-біблеїстів та власне викладачів, відповідно, базувалася на кількох видах діяльності: а) виклад кожної науки в лекціях «відповідно до її сучасного стану та у суворій узгодженості з духом православ'я... за порядком укладених та затверджених Радою програм...»; б) «керівництво студентами в розробці питань, що стосуються предметів їхніх спеціальних занять, та рецензування їхніх творів...»; в) «перевірка знань та оцінка успіхів студентів у репетиціях та іспитах»; г) «спеціальна праця навчальна та літературна...»².

До останньої, окрім регулярних науково-богословських розвідок, належала діяльність освітньо-просвітницька та проповідницька, яка, базуючись на використанні Святого Письма (з елементами практичної, гомілетичної та моральної екзегези), іноді навіть виходила за межі академічного навчального процесу. Йшлося, наприклад, про популярні релігійно-дидактичні публікації, розраховані на «підвищення кваліфікації» парафіяльного духовенства або призначені для «повчального читання» православних мирян³, а також проповіді — т. зв. «Слова» на недільні біблійні читання під час Великого посту⁴ (часто на Пасіі), підготовка яких була звичайним елементом богословсько-екзегетичної та церковно-педагогічної діяльності київської духовно-академічної професури.

² Див., наприклад: *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1885/6 уч. год* // Труды КДА. 1887, № 2. С. 170.

³ Див.: Сольский С. М. *Апостолы и их вера после явления им воскресшего Господа* // Воскресное чтение. 1880, № 16. С. 164–166; Його ж. *Св. Иоанн Богослов* // Воскресное чтение. 1880, № 39. С. 425–428; Його ж. *Рождество Христа Спасителя* // Воскресное чтение. 1880, № 51. С. 555–558; Його ж. *Крещение Господне* // Воскресное чтение. 1881, № 1. С. 5–7; Його ж. *Св. апостолы Петр и Павел* // Воскресное чтение. 1883, № 27. С. 235–238; Його ж. *Прощальная беседа Апостола Павла с ефесскими пастырями* // Руководство для сельских пастырей. 1869, № 2. С. 8–16, 37–43, 77–85.

⁴ Див., наприклад: Труды КДА. 1872, № 3. С. 601–608; 1873, № 3. С. 435–442; 1874, № 3. С. 350–358; 1875, № 4. С. 230–238; 1878, № 4. С. 191–196; № 5. С. 230–238; 1884, № 4. С. 642–651; 1885, № 4. С. 457–467; 1886, № 4. С. 529–538; 1887, № 4. С. 523–533; 1888, № 5. С. 45–52; 1889, № 4. С. 541–549; 1890, № 4. С. 557–564; 1891, № 4. С. 640–648; 1892, № 4. С. 537–545; 1893, № 3. С. 437–445; 1894, № 4. С. 554–562; 1895, № 4. С. 509–516; 1896, № 3. С. 413–420; Воскресное чтение. 1883, № 14. С. 119–122.

У загальній структурі академічної богословської освіти як старозавітний, так і новозавітний матеріал застосовували у «вступі до кола богословських наук» — під час викладу питань про загальне поняття релігії та порівняльного огляду релігій («про релігію старозавітну та новозавітну»)⁵. Власне біблійні предмети поділялися на загальнообов'язкові й ті, що викладалися у «паралельних класах». Серед загальнообов'язкових були: «Святе Письмо Старого Завіту», «Святе Письмо Нового Завіту», «біблійна історія»; у філологічному класі — «єврейська мова та біблійна археологія».

Зі Старого Завіту (провадився протягом означеного періоду доцентом А. Царевським) на I курсі викладався історико-критичний вступ до старозавітних книг: загальний (походження, зібрання до канону, збереження тексту в оригіналі та перекладах, історія тлумачень) та спеціальний (до кожної групи книг: законодавчі, історичні, учительні); на II курсі — історико-екзегетичний вступ до пророчих книг.

З Нового Завіту відомий професор С. Сольський багато років викладав на III курсі загальний історико-критичний вступ: історію походження та зібрання канону, збереження тексту новозавітних священних книг, а також спеціальний вступ до Четвероевангелія, Апостольських Діян, соборних послань «з критичним розбором негативних точок зору стосовно їх походження» та «...з оглядом змісту і роз'ясненням найважчих для розуміння місць». На IV курсі ним таки викладався спеціальний історико-екзегетичний вступ до послань апостола Павла та до книги Апокаліпсис ⁶.

Курси ці були доволі стандартизовані; щоправда, в певні роки допускалися незначні модифікації. Наприклад, на I курсі міг викладатися спеціальний вступ до історичних книг та П'ятикнижжя «з розбором зауважень негативної критики», а на II курсі час присвячувався викладові змісту та роз'ясненню великих та малих пророків, якому передували «попередні відомості про пророків та пророче служіння» ⁷.

З «біблійної історії», яка слугувала всім студентам духовної академії свого роду світоглядним підґрунтям, а часом (щодо найдавнішої історії людства) і альтернативою світській «всесвітній історії», доцент Ф. Покровський викладав на I курсі: предмет, завдання та джерела цієї науки; історію первісної людини «від сотворіння світу до покликання Авраама» ... «з роз'ясненням непорозумінь, викликаних негативною критикою стосовно біблійних оповідей про ті чи інші події...»; історію виокремлення і розвитку єврейського народу,

⁵ Див., наприклад: *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1885/6 уч. год* // Труды КДА. 1887, № 2. С. 170–171.

⁶ Там само. С. 171.

⁷ Див., наприклад: *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1888/9 уч. год* // Труды КДА. 1890, № 1. С. 115.

його державності та його долі «до пришествя Спасителя світу», а також «нарис подій, які підготували хресну смерть Ісуса Христа та заснування Христового царства...»⁸.

З предмета «єврейська мова та біблійна археологія», який багато років провадив професор Я. Олесницький, на I курсі викладалися «загальні відомості» про давньоєврейську мову, її історію та відношення до інших семітських мов, про семітські абетки, а також курс граматики, який супроводжувався «перекладом різних місць із книг старозавітних» або певних розділів з якоїсь однієї книги «для практичного вивчення етимології та синтаксису». На II курсі подавалося поняття про біблійну археологію та її джерела, історія цієї науки, «археологія старозавітних святилиць та богослужінь» або ж «відомості про домашні та громадянські старожитності єврейського народу»; а «для вправ з єврейської мови» здійснювався переклад «з докладним розбором» старозавітних псалмів або малих пророків⁹. Як уже зазначалося, грецьку та латину вивчали практично без залучення біблійного матеріалу¹⁰: тут цілковито успадковувалася семінарська традиція, що часом викликало реакцію академічної професури.

Біблійологічні предмети, за офіційними звітами, мали типовий графік навантаження: «чотири лекції на тиждень або не менш як три...»¹¹. Інші види роботи в структурі навчального процесу з біблійології були також стандартні (за §§ 121, 127 академічного статуту): обов'язкове опрацювання студентами спеціальної літератури з предметів (із використанням ресурсів бібліотеки КДА); складання «репетицій та щорічних іспитів» (за §§ 122, 130, 131, 145 академічного статуту та на виконання постанови Ради КДА від 26 жовтня 1884 р.)¹².

Найважливішим же було написання студентами творів із біблійологічних курсів. На I курсі: з трьох курсових творів — «другий зі Святого Письма Старого Завіту»; на III курсі — «третій твір зі Святого Письма Нового Завіту»; на IV курсі «студенти писали на здобуття вченого ступеня твори з різних наук на різні теми богословського змісту, оголошені ними на початку звітного року...». У виборі тем дослідження Біблії посідало помітне місце. Так, у різні роки від 9 % (5 із 54) до 15 % (6 із 40) творів на здобуття ступеня кандидата богослов'я було присвячено біблійній археології, біблійній історії та культурі, біблійній ісагогіці та екзегезі, біблійному богослов'ю, порівняльно-релігієзнавчому дослідженню Біблії. Наприклад, у 1885/6 нав-

⁸ *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1885/6 уч. год.* С. 171–172; *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1888/9 уч. год.* С. 116.

⁹ *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1885/6 уч. год.* С. 177; *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1888/9 уч. год.* С. 122.

¹⁰ *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1885/6 уч. год.* С. 179–180.

¹¹ Там само. С. 181.

¹² Там само. С. 196–197.

чальному році це були роботи про хибні вчення, викриті у Першому посланні апостола Йоанна; про відношення трьох синоптичних євангелій до четвертого; про судочинство у давніх євреїв; про твори Йосифа Флавія як джерело біблійної історії; про археологію старозавітного священницького служіння¹³. У 1888/9 навчальному році писалися твори про вавилонський полон та його роль в історії юдеїв; релігію вавилонян та її відношення до Біблії; порівняння зороастризму з біблійною релігією; археологію євангельських оповідей про Ісуса Христа; дослідження та зіставлення різних апостольських послань¹⁴.

Найкращі кандидатські твори наступного року, після доопрацювання, зараховувалися як магістерські дисертації – надрукування твору та задовільний його захист на «колоквіумі» в присутності членів Ради та запрошених нею осіб. Подекуди до половини таких праць були з бібліологічної тематики, хоча це не було сталим явищем¹⁵.

Чималий інтерес становлять теоретичні й методичні вимоги до підходів, структури та змісту самостійних студентських досліджень з біблієстики. Вони, інколи прямо та найчастіше опосередковано (у вигляді критеріїв оцінки), формулювалися авторитетними наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. викладачами бібліологічних дисциплін у їхніх відзивах-рецензіях на кандидатські та магістерські твори випускників КДА. Ці вимоги, відбиваючи суттєві виміри дослідницьких та герменевтичних програм, що панували серед київських біблієстів, можуть розглядатися як важливий компонент навчального процесу з бібліології. Адже в контексті цих вимог не лише відбувався процес опанування бібліологічних дисциплін, вони також визначали особливості наукового керівництва студентськими роботами, їх теоретико-методологічне та методичне спрямування й оцінювання з точки зору офіційно встановлених критеріїв православної богословської освіти.

Метою аналізу тексту Святого Письма студентами було «належне тлумачення» всіх, але насамперед віроповчальних, частин тексту як «особливо важких для розуміння». Причому слід було розуміти «кожен вірш не лише в суворо логічній послідовності», а й «у душі вчення» біблійного автора, уникаючи «тлумачень натягнутих і штучних». Задля цього схвалювалося широке використання бібліографічних та ісагогічних даних; поглядів коментаторів та екзегетів на досліджуваний біблійний текст; з'ясування «загальних ісагогічних питань»: дослідження обставин, приводів та мети, часу й місця написання аналізованого тексту; уважність до текстологічних особливостей, філологічних даних, літературного контексту та історичних відомостей, які прояснюють історико-культурний контекст, у тому числі топографії, географії та історії місць, де відбувалися події, описані в біблійних книгах.

¹³ Там само. С. 190–193.

¹⁴ *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1888/9 уч. год.* С. 136–140.

¹⁵ *Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1885/6 уч. год.* С. 195.

Використання коментаторської літератури теж мало відповідати певним критеріям відбору та аналізу їх як джерел ісагогічних відомостей та тлумачень. Тут найкращим вважалося залучення спочатку святоотцівських, а вже потім західних та вітчизняних коментаторів; розгляд різноманітних аспектів біблійної оповіді мав здійснюватися передусім «за вченням біблійних письменників та отців церкви». При цьому мало відбуватися обов'язкове «зіставлення думок коментаторів з контекстом... оповіді», доказ положень твору «свідченнями біблійних та церковних письменників і певними логічними міркуваннями...», опертя на ісагогічні оцінки та тлумачення древніх отців-коментаторів. Врешті-решт, це мало виховувати в майбутніх богословах уміння «відрізнити правильні думки тлумачів від тих, які не узгоджуються з апостольським вченням...».

Взагалі ж обізнаність із давніми та сучасними коментаторами вимагалася не для демонстрації ерудиції, а для «кращого розуміння апостольського вчення», бо ж сам біблійний текст вважався найціннішим і найприроднішим джерелом. Основою критичного огляду різних коментаторів є зіставлення їхніх точок зору зі змістом самої біблійної книги. Найбажанішим і таким, що сприймалося з найпозитивнішою оцінкою, було звернення «до оригінального тексту для розв'язання спірних питань». Схвалювалося «черпання свідчень із першоджерел», зокрема введення до наукового обігу їх перекладів. Зауважимо, що така можливість була пов'язана з рівнем викладання в КДА оригінальних мов Біблії.

Найголовнішим апологетичним завданням вважався захист автентичності, достовірності, єдності та ідейної цілісності біблійного тексту. Така апологетика спрямовувалася насамперед проти раціоналістичної «негативної критики» в європейській біблеїстиці (зокрема проти популярних тоді ідей про особливе значення в становленні Біблії генезису та взаємодії різних джерел, текстуальних редакцій, фрагментів та інтерполяцій, що формулювалися в контексті різних версій так званої документарної та фрагментарної теорій.

Достатньо широке використання іноземної (західної) літератури оцінювалося як вимушене; висувалися застереження не підпадати під «вплив іноземної літератури», в тому числі раціоналістичних теорій – як у змісті суджень, так і в термінології (наприклад, репрезентація певних феноменів описаної в Біблії давньоєврейської релігії в термінах модних теорій). Взагалі наголошувалося на необхідності уникнення ідейної, теоретичної та стилістичної залежності від «перекладних творів».

Проте таке уникнення не описувалося лише в термінах ідейної протидії раціоналістичній «негативній» критиці. Уникання «рабського» відношення до джерел, «простої компіляції» ставало методологічним принципом самостійного опрацювання біблійного тексту, де «самостійність» мала ґрунтуватися на оптимальному поєднанні свідчень, символів та смислів, успадкованих від традиції, та евристичних

можливостей наукової критики. Звідси й позитивна оцінка застосування в аналізі біблійного тексту даних із широкого кола «позитивних наук»: антропології, психології, орієнталістики, семіології. Звідси ж намагання культивувати у студентів вміння «вибирати найкращих тлумачів.., які допомагають правильно вияснити смисл», здатність не повторювати загальновідомі положення, а робити власні висновки з аналізу різних поглядів на предмет. Цьому слугувала також низка загальних методологічних принципів, виявлених у зауваженнях, побажаннях та оцінках авторів рецензованих творів. Це і принцип адекватного сприйняття точок зору опонентів, уникнення анахронізмів у спростуванні чужих аргументів («застарілих» та «неактуальних» поглядів, що «зробилися надбанням архіву»). Це і принцип відповідності між методом та завданням дослідження (наприклад, ішлося про необхідність спеціальної екзегези під кутом зору певної спеціальної проблеми тощо). Це і побажання в дослідженні рухатися не від абстрактної «системи» до конкретного «змісту», вишукуючи (або навіть штучно конструюючи) докази на підтвердження «системи», а йти від реального змісту до теоретичних узагальнень.

Серед вимог та побажань, які водночас слугували і критеріями оцінювання стилю біблеїстичних творів студентів Академії, була вимога тематичної та структурної цілісності, послідовності дослідження й викладу: в аналізі Святого Письма «виявлення зв'язку віршів між собою та їх відношення до цілого»; необхідність мовностилістичної «обробки» творів; уникнення «одноманітності прийомів» полеміки та критики; «спритність думки»; «стриманість у судженнях та поміркованість у викладі».

Бажаність переважання богословсько-апологетичних акцентів у біблійних дослідженнях та викладах відбивалася у схваленні «простоти і природності» в екзегезі, уникання «екзегетичних натяжок» та «вишуканих тлумачень». У цьому ж контексті культивувалося прагнення зрозуміти біблійний текст «не лише з точки зору наукової, теоретичної, а й життєво-практичної». Закликалося навіть підкреслювати це у викладі структурно: наприклад, «позитивні» (тобто апологетичні) тлумачення відносити до основного тексту, а критику, порівняння — до приміток тощо¹⁶.

Повчальним тут є звернути увагу на ідеальний образ «цілком наукового ставлення автора до справи»: «вірячи у Святе Письмо, як у

¹⁶ З відзивів проф. Я. Олесницького та проф. М. Ковальницького на магістерську дисертацію В. Рибінського «*Древнееврейская суббота*»; доц. Д. Богдашевського та проф. С. Сольського на магістерську дисертацію Ф. Титова «*Первое послание св. ап. Павла к Фессалоникийцам. Опыт исагогико-критико-экзегетического исследования*»; з відзивів проф. С. Сольського, проф. Ф. Покровського, доц. Д. Богдашевського, доц. В. Рибінського, доц. М. Маккавейського, доц. О. Глаголева, на різні кандидатські роботи — Див.: *Протоколы Совета КДА за 1892/93 уч. год* // Труды КДА. 1893, т. 3. Приложение. С. 101–103; 105–109; 147–150; 199–202; 223–227; 242–244; *Извлечения из Протоколов Совета КДА за 1900/01 уч. год* // Труды КДА. 1902, т. 1. Приложения. С. 299–301; 314–317; 350–353; 373; 381–383.

слово Боже, він тим не менш приступає до позитивного нарису... не інакше, як розчистивши попередньо шляхом критики різноманітних негативних точок зору ґрунт для себе»¹⁷. Цікаво зіставити цей образ з *minimum minimumum* ісагогічно-екзегетичної праці студента, який дозволяє претендувати на отримання «кандидатського ступеня богослова»: проявити, можливо й без «глибинного розуміння», але все ж здатність «оволодіти предметом у загальнодоступній формі», а здобуті результати передати «загальнозрозумілою мовою»; при цьому не надавати значення «вишуканим тлумаченням», тримаючись передовсім святоотцівських коментарів як «путівників»¹⁸.

Важливість такого напряму загальної гуманітарної та богословської освіти, як вивчення Святого Письма, в КДА визначалася її специфікою як православного церковного навчального закладу, орієнтованого на підготовку богословів, але насамперед – кадрів духовенства. Відповідно, з цим була пов'язана необхідність пошуку адекватних та ефективних форм і богословського, і популярного викладу знань про Біблію. Досвід визначення концептуальних засад та спроби практичної розбудови його структури, реалізовані у стінах Академії найвидатнішими представниками останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст., є актуальними та цікавими не лише з історичного погляду. Цей досвід знаменував настання нової доби в історії інтеграції Київської духовної академії до європейського духовного, наукового та культурно-освітнього контексту. Це була доба входження православного духовноакадемічного середовища до формованого в європейській культурі протягом названого історичного періоду поля культурно-конфесійної та методологічної взаємодії, головний наслідок якої – надзвичайно розширений кут зору в осягненні світової та, особливо, християнської духовної та культурної спадщини – залишається актуальним і дотепер.

Sergiy Golovashchenko

THE CONSTRUCTION OF BIBLICAL TEACHING IN KYIV ORTHODOX THEOLOGICAL ACADEMY: IT'S IDEOLOGY AND PRINCIPLES (THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURY)

The methodologically and technically important aspect of Theological Studies in Kyiv Orthodox Theological Academy is examined in this article.

¹⁷ З відзиву проф. Ф. Покровського. Див.: *Протоколи Совету КДА за 1892/93 уч. год.* С. 244.

¹⁸ З відзиву проф. С. Сольського. Там само. С. 227.